

7. Мінаєв М. Кримінальна відповідальність за незаконне виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту підкацизних товарів (ст. 204 КК України) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Мінаєв Михайло Миколайович. – К. : Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2005. – 232 с.
8. Кузнєцов О. О. Розслідування злочинів, пов'язаних із виготовленням і збутом фальсифікованих алкогольних напоїв : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Кузнєцов Олександр Олександрович. – К. : Нац. акад. внутр. справ України, 2004. – 215 с.
9. Щиголєв Ю. Ответственность за незаконные действия с подкацизными товарами и подделку средств их маркировки / Ю. Щиголєв // Рос. юстиция. – 1999. – № 12. – С. 45–47.
10. Мамошин А. А. К вопросу о рациональном использовании сил и средств правоохранительных органов в расследовании фальсификации товаров / А. А. Мамошин // Актуальные проблемы борьбы с преступностью в Дальневосточном регионе : сб. трудов по материалам междунар. науч.-практ. конф. (8–19 мая 2005 г., г. Хабаровск), 2005. – С. 245–249.

УДК 342.951:351.82

ІНОЗЕМНИЙ ДОСВІД РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ У СФЕРІ РОЗВІДКИ, ВИДОБУВАННЯ, ТРАНСПОРТУВАННЯ ТА ПОСТАЧАННЯ ВУГЛЕВОДНІВ

Лобанова С.А.,
аспірант кафедри правознавства

Київський національний торговельно-економічний університет

У даній науковій статті досліджується практика нормативно-правового регулювання нафтогазового комплексу в країнах, що досягли значних результатів на шляху до зміцнення власної енергетичної незалежності, зокрема: США, Великобританії, Німеччини, Польщі та Норвегії. У статті наводиться низка пропозицій щодо механізму впровадження іноземного досвіду з регулювання окремих питань функціонування нафтогазового комплексу у вітчизняне законодавство.

Ключові слова: нафтогазовий комплекс України, інвестиційна привабливість, нормативно-правове регулювання, газова залежність.

Lobanova S.A. / ИНОСТРАННЫЙ ОПЫТ РЕГУЛИРОВАНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В СФЕРЕ РАЗВЕДКИ, ДОБЫЧИ, ТРАНСПОРТИРОВКИ И ПОСТАВКИ УГЛЕВОДОРОДОВ / Киевский национальный торгово-экономический университет, Украина

В данной научной статье исследуется практика нормативно-правового регулирования нефтегазового комплекса в странах, достигших значительных результатов на пути к укреплению собственной энергетической независимости, в частности: США, Великобритании, Германии, Польши и Норвегии. В статье приводится ряд предложений относительно механизма внедрения зарубежного опыта по регулированию отдельных вопросов функционирования нефтегазового комплекса в отечественное законодательство.

Ключевые слова: нефтегазовый комплекс Украины, инвестиционная привлекательность, нормативно-правовое регулирование, газовая зависимость.

Lobanova S.A. / FOREIGN EXPERIENCE IN REGULATION OF HYDROCARBONS EXPLORATION, PRODUCTION, TRANSPORTATION AND SUPPLY FIELD / Kyiv National Trade and Economic University, Ukraine

This scientific article explores the practice of legal regulation of oil and gas sector in the countries that have achieved significant results towards enhancing their energy independence, namely USA, UK, Germany, Poland and Norway. The article contains a series of proposals on the mechanism of implementing international experience of regulating the functioning of certain oil and gas sector aspects into the domestic legislation.

In particular, as an example, the Polish government's actions aimed at improving the investment attractiveness of oil and gas sector in Poland are given. Also the latest domestic legislative innovations, which caused a sharp drop of Ukraine's oil and gas sector investment attractiveness are being analyzed. The author of the article suggests to return to the fiscal system valid as of the beginning of 2014 in order to stabilize the situation at the gas market of Ukraine.

The article proves that special attention while regulating the oil and gas industry in the countries being a subject of this study is paid to the opinion of the local governments. If the production of gas is conducted near settlements, the local governments make decisions regarding the companies activity, imposing additional conditions as regards the preservation of public health and environment. The author of the article comes to the conclusion that Ukrainian society is not ready to participate in the development of the state oil and gas sector. The reason for that may be the mentality, the level of legal ignorance, financial hardship etc..

The article raises the question that, unlike the law in USA, Poland or UK, there is no act in Ukrainian legislation on compulsory disclosure of chemicals composition used during hydraulic fracturing, or during performance of other works in the wells and within the fields, that is a significant gap.

On the author's opinion, some provisions of Norwegian legislation regulating the procedure for the payment of rent, royalties and other fees may be useful: the possibility to make such payments by extracted hydrocarbons. The author believes that such approach to the payment of rent by private gas companies can be applied in Ukraine via introduction of respective amendments into the Tax Code and development of a mechanism for hydrocarbons sales by tax authorities.

Key words: oil and gas sector of Ukraine, investment attractiveness, legal regulation, gas dependence.

Нафтогазовий комплекс України є однією з найважливіших складових економіки нашої держави, що забезпечує як функціонування всіх інших галузей, так і рівень добробуту населення. Саме від стану нафтогазового комплексу залежить, передусім, розвиток економіки, промисловості, сільськогосподарства, сфери послуг, комунального господарства України, а отже, і рівень розвитку суспільства в цілому.

Сучасний стан нафтогазового ринку України характеризується надвисокою залежністю від імпорту природного газу та нафти, відсутністю можливостей диверсифікації поставок, монополізмом на внутрішньому ринку, викривленою ціновою політикою і низьким рів-

нем інвестицій, необхідних для розвитку нафтогазового комплексу України.

Удосконалення організаційної системи управління та нормативно-правового регулювання функціонування нафтогазового комплексу України має забезпечити основні пріоритети, напрями та механізми здійснення довгострокової державної політики України в цій специфічній сфері економіки.

Останнім часом в Україні докладаються активні зусилля, спрямовані на забезпечення системного розвитку національного законодавства шляхом імплементації законодавства ЄС, вдосконалення державного управління

і регулювання нафтогазовим комплексом, здійснення відповідних правових досліджень, а також ефективної участі України в міжнародній співпраці у нафтогазовій галузі.

У світлі реформаційних та інтеграційних процесів, що відбуваються в Україні в усіх сферах життєдіяльності суспільства (в тому числі у нафтогазовій сфері), відповідності українського законодавства міжнародним нормам, питання вивчення правових джерел і специфіки діяльності органів управління нафтогазовим комплексом у ряді країн світу та можливостей імплементації їх досвіду в Україні набули особливого наукового інтересу.

Нафтогазова тематика не обійшла і науковців. Треба визнати, що українські вчені (В. Копійка, В. Коваленко, М. Копилов, В. Костицький, П. Михайленко, В. Тацій, Ю. Хотунцев, Ю. Шемшученко) неодноразово зверталися до наукових праць закордонних вчених, зокрема: А. Віла, Г. Вінтера, Р. Вольфрума, П. Крейга, Л. Кремера, Д. Шелтона, Р. Стейнберга, які предметно досліджували питання становлення та розвитку нафтогазової системи європейських країн [1, с. 4].

Метою представленої статті є дослідження та аналіз законодавства США, Великобританії, Німеччини, Польщі та Норвегії, розробка пропозицій щодо механізму впровадження іноземного досвіду з регулювання окремих питань функціонування нафтогазового комплексу у вітчизняне законодавство.

Нині Україна має стратегічне становище, забезпечуючи транспортування природного газу з Росії до Європи, і тим самим забезпечує надходження коштів до бюджету від транспортування. Проте, враховуючи далекоглядні плани Російської Федерації поставити газ до Європи в обхід України, можна припустити, що Україні недовго залишилося заробляти кошти завдяки вигідному геополітичному розташуванню та розгалуженій газотранспортній системі.

Існують різні точки зору на вирішення енергетичної проблеми, наприклад: імпорт в Україну киргизької та туркменської нафти (видобуток нафти в цих країнах складає до 70 млн. тонн на рік) [2, с. 28]; підвищення обсягів постачання в Україну з Азербайджану до 40 млн. тонн нафти (у 1997 році був підписаний Меморандум між Україною і Азербайджанською Республікою про співробітництво в галузі нафтогазової промисловості [3]); поставка нафтопродуктів з Молдови; побудова та використання нових нафтопроводів (в обхід території Росії) для збереження стратегічного резерву нафти тощо.

Але на цьому шляху Україна знову стикається з головною проблемою – залежністю від країн, які мають значні запаси та ресурси вуглеводнів, а отже, мають право диктувати свої умови.

Єдиним шляхом вирішення проблеми «енергетичної залежності» є нарощування власного видобутку вуглеводнів, у т. ч. використання сланцевого газу.

Як свідчать останні дані досліджень, потенційні ресурси вуглеводнів на певній частині території України освоєні лише на 3 % [4, с. 34-36].

Прикладом зниження вуглеводневої залежності є такі країни, як США, Великобританія, Німеччина, Польща та Норвегія. Ці країни завдяки створенню ефективної системи органів управління нафтогазовим комплексом, вірному розподілу повноважень (державні органи – приватні компанії), правовому забезпеченню, впровадженню новітніх технологій мають успіхи у функціонуванні власної нафтогазової галузі. Саме тому їх досвід буде цікавим і для нашої країни.

У Європейському Союзі на загальноєвропейському рівні існує кілька директив, які регулюють процес видобутку вуглеводнів, у тому числі нетрадиційного газу: Директива з ліцензування вуглеводнів (Hydrocarbons Licensing Directive [5]), Рамкова Директива щодо води, Директива Про забруднення, спричинене деякими небезпечними речовинами, що скидаються до водного середовища Співтовариства; законодавство з використання

хімічних речовин: Регламент 2006 року № 1907 щодо реєстрації, оцінки, дозволів і обмежень у використанні хімічних речовин; законодавство щодо покарання за нанесення шкоди навколишньому середовищу (у рамках Директиви про екологічну відповідальність та Директиви щодо використання гірських порід [6]) та ряд інших.

У Великобританії основні поклади сланцевого газу знаходяться у формації Північної нафтоносної системи, які залягають відносно неглибоко і насичені попутними рідинами. Тому Уряд країни постійно підтримує розвідки сланцевого газу незалежними кампаніями [7, с. 56]. Цікаво, що в питанні правового регулювання нафтогазової сфери у Великобританії часто використовується принцип «кращих практик» [8, с. 37-39]. Тобто компанії повинні доводити відповідність вимогам з охорони навколишнього середовища, здоров'я людей та безпеки. Дотримання стандартів контролюється Управлінням з охорони здоров'я і безпеки, Агентством з охорони навколишнього середовища, а також шляхом незалежних перевірок. Ліцензії на видобуток газу надає Міністерство енергетики і зміни клімату. Як і в США, компанії перед початком буріння повинні також отримати дозвіл у місцевої влади [9, с. 90].

У намаганнях знизити залежність від поставок нафти та природного газу з Росії цікавим є досвід Польщі. З 2010 року Польща реалізовує низку масштабних проєктів у нафтогазовій сфері, долучивши до цього іноземні компанії з їхніми необхідними технологіями [10, с. 34]. Виходячи з досвіду США, у Польщі видано більше 100 ліцензій на розвідку газу, більшість з яких є п'ятирічними, що охоплюють практично всі перспективні ділянки. Найбільше ліцензій отримала державна нафтогазова компанія «PGNiG», але великі іноземні компанії (насамперед, із США та Канади) також купують права на буріння, виходячи на ринок напряму або через спільні підприємства. Так, за статистичними показниками, у 2012 році в Польщі пробурені 18 розвідувальних свердловин, тривають роботи ще на 14 і заплановано пробурити 39 додаткових свердловин [11, с. 97]. Уряд країни надзвичайно сильно підтримує пошук газу зі сланців та ущільнених порід, оскільки це дасть змогу посилити енергетичну безпеку. До того ж ця країна має значні запаси сланцевих вуглеводнів. За такої умови навіть передбачається, що до 2035 року Польща зможе досягти газової незалежності [9, с. 104].

І хоча польський уряд вважає видобуток сланцевого газу пріоритетним напрямом енергетичної політики країни, постійній зміні природоохоронних норм, складності і тривалості процедур отримання ліцензій на розробку газосланцевих родовищ та ввезення до країни іноземного технологічного обладнання, непрозорість тендерних процедур щодо укладення угод із розвідки та промислової розробки родовищ, ненадійність захисту розвідувальної інформації – це ті обставини, що знижують темпи видобутку сланцевого газу, підвищуючи ризики польського ринку природного газу [11, с. 109].

В Україні спостерігається стрімкий відтік інвестицій, зумовлений законодавчими нововведеннями.

Законом України «Про внесення змін до Податкового кодексу України» від 02.03.2015 ставки рентних платежів на 2015 рік збільшено до 70 % на природний газ, видобутий у рамках договорів про спільну діяльність (ДСД) приватних і державних видобувних компаній. При видобутку газу на глибинах до 5 км ставку рентного платежу збережено на рівні 55 %. Зате знижено з 28 до 20 % – при видобутку газу з глибин залягання понад 5 км. [14].

Спочатку уряд позиціонував цю норму як тимчасову, але її дію несподівано для підприємств було продовжено на постійній основі 28 грудня 2014 року змінами до Податкового кодексу України. Тож податкове навантаження на газовидобувні компанії зросло більш ніж удвічі, що вже обернулося катастрофою для газової галузі.

Найбільшого фіскального навантаження зазнали компанії, які видобувають природний газ під час виконання дого-

ворів про спільну діяльність – для них ставка рентної плати зросла до 70 %. У таких умовах їх виробництво стає економічно недоцільним, що в подальшому призведе до відтоку іноземних інвестицій та не дозволить виконати плани модернізації виробничих потужностей, більшість з яких зношена на понад 80 відсотків. У кінцевому рахунку зменшення обсягів власного видобутку природного газу негативно позначиться на енергобезпеці України і змусить її витратити значні фінансові ресурси для його імпорту, в т. ч. з Росії.

За першу половину 2015 року сектор видобутку газу втратив інвестиційну привабливість, адже буріння газових свердловин стало економічно недоцільним.

Експертами галузі пораховано очікуване падіння видобутку вуглеводнів в Україні та подальше зниження видобутку у найближчі роки, що призведе до посилення енергетичної залежності України від імпортованих обсягів газу. За підсумками 2015 року падіння видобутку природного газу в Україні може перевищити 15 %. Натомість подібні дії Уряду відлякують інвесторів та призводять до згортання діючих інвестиційних програм.

На наш погляд, гранично-допустима ставка рентної плати повинна складати 35 %, оскільки саме вона є точкою балансу між інтересами Уряду та недержавних газодобувних компаній. Вважаємо, що саме така запропонована ставка ренти не призведе до згортання інвестицій у нафтогазовій галузі та забезпечить значно більші надходження до Бюджету України, аніж прийняті ставки у грудні 2014 року та березні 2015 року.

У США розвиток нафтогазової сфери – справа загальнонаціонального рівня, тому здійснюється на чітко визначених територіях та є центром уваги як центральних, так і місцевих органів влади [11, с. 16]. Часто успішні ініціативи, започатковані органами самоврядування, використовуються як основа для прийняття загальнодержавних правил. Цінним є і те, що США має найбагатший досвід добування сланцевого газу у світі і як результат – доволі сформовану та ефективну законодавчу базу в регулюванні цієї галузі. Зокрема, на сьогодні у США щодо видобутку нетрадиційного газу у багатьох штатах велика увага приділяється покращенню контрольної функції за діяльністю компаній, які займаються видобутком нафти та газу, не тільки з боку компетентних державних органів і місцевих органів влади, але й громадськості. Відповідно, контроль за дотриманням правил видобутку та охорони об'єктів нафтогазового комплексу відбувається на всіх рівнях і здійснюється шляхом надання дозволів. Наприклад, якщо компанія бажає видобувати газ у штаті Колорадо, то вона повинна заповнити спеціальну заяву для отримання дозволу (вказати розташування свердловини, навколишню територію, плани щодо буріння, заходи з попередження можливих викидів). Ця інформація перевіряється відповідними установами, які в деяких випадках можуть вимагати перелік заходів із захисту громадського здоров'я та навколишнього середовища. Окремо надається інформація про обладнання, яке буде використовуватись, наявність поверхневих та підземних вод, плани з використання землі та породи. Вся інформація перевіряється працівниками регуляторних органів, відповідальними за захист навколишнього середовища. І після громадського обговорення, на яке надається 20 діб, власник компанії може отримати дозвіл.

Зазначимо, що особлива увага звертається на позицію органів місцевого самоврядування. Якщо видобуток газу відбувається поблизу населених пунктів, саме органи місцевого самоврядування приймають рішення щодо роботи компаній. Так, з їх боку до компанії можуть бути висунуті додаткові умови в частині збереження громадського здоров'я і довкілля. Наприклад, їх рішення можуть стосуватися отримання додаткових дозволів у контексті контролю, розміщення свердловин біля водних територій, рівень шуму тощо [12, с. 101-103].

На жаль, доводиться констатувати, наразі рівень розвитку місцевого самоврядування в Україні занадто низький, порівняно з країнами Європейського союзу, США. Чи то менталітет, чи то рівень правової необізнаності, чи то фінансова скрута призвели до того, що у пересічних громадян виникає єдине питання: як збагатитися за рахунок компанії, що проводить ті чи інші роботи.

Прикладом можуть слугувати ситуації, які виникають при відведенні земельних ділянок для проведення геологорозвідувальних робіт на нафту і газ, буріння свердловин, проведення капітальних ремонтів свердловин чи то будівництва об'єктів наземної інфраструктури нафтогазового комплексу.

Зайняття земельних ділянок під розвідувальні свердловини здійснюється на підставі спрощеної процедури відповідно до статті 97 Земельного кодексу України [13]. Зокрема, укладається договір із землевласником на проведення розвідувальних робіт, сплачуються сільськогосподарські збитки і витрати на проведення біологічної рекультивациі, оформляється акт вибору земельної ділянки, що затверджується комісією з вибору, створеною розпорядженням голови районної державної адміністрації.

Зауважимо, що немає жодних нормативно-закріплених тарифів для обрахунку збитків і витрат на проведення біологічної рекультивациі, а тому вартість орендної плати за землю зазвичай є завищеною в декілька разів. Нафтогазовидобувним підприємствам нічого не залишається, як погоджуватися на всі умови власників земельної ділянки.

У США існує ціла низка федеральних законів, які регулюють організаційні, правові та екологічні аспекти видобутку газу [1, с. 18-21]. Наприклад, Закон про чисту воду (Clean Water Act) регулює використання поверхневих вод для буріння і видобутку нетрадиційного газу, а також поводження з відпрацьованою водою з виробничих майданчиків. Закон про безпечну питну воду (Safe Drinking Water Act) регулює процес підземного закачування речовин. Закон про чисте повітря (Clean Air Act) обмежує викиди в атмосферу від двигунів, обладнання з підготовки газу та інших джерел, пов'язаних із бурінням. Закон про національну політику у сфері навколишнього середовища (National Environmental Policy Act) вимагає, щоб видобуток та виробництво на федеральних землях здійснювалось з урахуванням впливу на довкілля. Закон вимагає отримати спеціальний дозвіл від Служби охорони дикої природи, якщо окремі види флори або фауни можуть опинитись під загрозою від будівництва та експлуатації свердловин. Окрім цього, регуляторні органи здійснюють часті перевірки навіть без попередження: наприклад, у 2012 році тільки Комісія штату Колорадо здійснила 18 000 перевірок, більшість з яких була без попередження [1, с. 29].

Цікавим для запозичення в Україні буде й те, що і в США, і в європейських країнах велике значення приділяється екологічній складовій у питанні оптимізації законодавства, що регулює нафтогазову галузь [14, с. 74]. Так, у США діє Закон щодо планування надзвичайних ситуацій та права громадськості на отримання інформації. Цей документ встановлює вимогу до федерального уряду, штатів, органів місцевого самоврядування, населення та промисловості звітувати про використання небезпечних і токсичних речовин. Вимоги цього закону є дуже важливою частиною законодавства щодо видобувачів нафтопродуктів і газу у США. Зокрема, відповідно до нового законодавства, всі дані та інформація про запаси хімічних інгредієнтів і речовин на підприємствах мають розміщуватися у відкритому доступі і бути доступні для громадськості. Це сприяє зростанню обізнаності громадян та їх доступу до інформації про використання хімічних реагентів на окремих об'єктах, а також про їх потенційні викиди у довкілля. Міністерство внутрішніх справ США теж займається розробкою правил регулювання використання кампаніями об'єктів нафтогазового комплексу на феде-

ральних землях. Ці правила вимагають розкриття інформації про хімічні реагенти, цілісність свердловини та поведження з рідинами [15, с. 74].

У країнах Європейського Союзу (насамперед, Німеччині, Великобританії, Польщі) поки немає спеціального законодавства, яке вимагає розкриття складу хімічних реагентів при гідророзриві пластів. Цей процес регулюється чинним законодавством кожної країни щодо використання хімічних речовин. Внаслідок цього компанії повинні публікувати «звіти безпеки» про ті речовини, які вони використовують, відповідно до Директиви ЄС № 82, яка прийнята у 1996 році [16]. Також у рамках європейського законодавства з 2006 року існує Регламент № 1907 щодо реєстрації, оцінки, дозволів і обмежень у використанні хімічних речовин, який був ухвалений Європейським хімічним агентством. Як приклад, у Польщі інспекції воєводств із захисту навколишнього середовища можуть вимагати розкриття складу речовин та моніторити його відповідність законодавству із захисту довкілля. У Великобританії розкриття складу хімічних реагентів при проведенні робіт є теж обов'язковим.

У свою чергу, українське законодавство, що регулює нафтогазову сферу, є надто загальним. Є низка важливих питань, які взагалі не унормовані. Не має жодного акта про обов'язкове розкриття інформації про склад хімічних реагентів, що використовуються під час гідророзриву пласта або при виконанні інших робіт у свердловинах та на родовищах.

Корисним, на наш погляд, є деякі положення Норвезького законодавства, що регулює процес видобутку нафти та природного газу. Зокрема, Закон щодо діяльності, пов'язаної з вуглеводнями, № 72 від 29 листопада 1996 року регулює діяльність, пов'язану з підводними покладами вуглеводнів, які знаходяться під юрисдикцією Норвегії. Закон також поширюється на діяльність, пов'язану з вуглеводнями і за межами королівства і норвезького континентального шельфу, тією мірою, наскільки таке застосування впливає з міжнародного права або з договору з іноземною державою [17].

Згідно із Законом Ліцензій зобов'язаний платити за ліцензії на видобуток після закінчення передбаченого

терміну (ліцензія видається на строк не більше 10 років, проте за волею Короля може бути подовжена на 30 років або, як виняток, на 50 років) у розрахунок за квадратний кілометр (плата за користування родовищем).

Ліцензіат зобов'язаний, крім того, заплатити збір, що розраховується на основі кількості і вартості вуглеводнів, які проводяться в точці відвантаження з району видобутку (плата за видобуток).

При видачі ліцензії на видобуток може стягуватися одноразовий внесок (грошовий бонус), а так само може бути передбачена плата, яка розраховується на основі обсягу видобутку (виробничий бонус).

На нашу думку, такий підхід до сплати рентних платежів для приватних газовидобувних компаній можна запровадити і в Україні шляхом внесення відповідних змін до Податкового кодексу та розроблення механізму реалізації вуглеводнів податковими органами.

Зокрема, якщо газовидобувній компанії бракує коштів на погашення заборгованості перед Бюджетом України, проте в неї наявний нереалізований ресурс вуглеводнів, заборгованість може бути погашена природним газом, газовим конденсатом, нафтою власного видобутку.

Фрагментарність чинного законодавства не лише створює перешкоди для іноземних інвестицій і впровадження нових технологій у нафтогазовому комплексі, але й знижує темпи модернізації цієї галузі взагалі. Відповідно, проаналізувавши досвід США і ряду країн-членів ЄС у вирішенні енергетичних проблем, можна визначити, що на сьогодні організаційно-правовий механізм регулювання нафтогазової галузі в цих країнах (на відміну від України) достатньо розвинений. Тому є необхідність у запозиченні передового міжнародного досвіду у процесі модернізації існуючої правової системи управління об'єктами нафтогазового комплексу України.

Сучасний стан речей ставить цілу низку проблемних питань перед державними органами, проте зауважимо, що реформаційні перетворення в цій важливій галузі мають відбуватися системно і послідовно з урахуванням кращої міжнародної практики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Буцьо З. Ю. Аналіз основних напрямів розвитку паливно-енергетичної галузі (енергетичних стратегій, довгострокових прогнозів) провідних зарубіжних країн (ОЕСР, ЄС, Росія, США тощо) та їх уточнення в умовах кризи / З. Ю. Буцьо // Енергетика та електрифікація. – 2011. – № 1. – С. 3–31.
2. Юсеф Н. Стан та перспективи співробітництва України з близьким сходом у нафтогазовій галузі та енергетиці / Н. Юсеф // Персонал. – 2010. – № 2. – С. 26–36.
3. Меморандум між Україною і Азербайджанською Республікою про співробітництво в галузі нафтогазової промисловості: Міжнародний документ від 24 березня 1997 р. // Офіційний вісник України від 14.12.2009. – № 94. – С. 113.
4. Омеляновський П. Й. Перспективи розвитку паливно-енергетичного комплексу західного регіону України / П. Й. Омеляновський, Й. С. Мисак, А. А. Акімов // Енергетика та електрифікація. – 2010. – № 5. – С. 32–37.
5. Hydrocarbons Licensing Directive: European Union law // - [Electronic resource]. – Access : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:31994L0022>.
6. Про екологічну відповідальність за попередження та ліквідацію наслідків завданої навколишньому середовищу шкоди: Міжнародний документ – Директива 2004/35/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 21 квітня 2004 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_965.
7. Кузнецов О. Британська паливно-енергетична стратегія в контексті економіки зміни клімату / О. Кузнецов // Економіка України. – 2010. – № 3. – С. 53–63.
8. European Principles for Public Administration, Sigma Papers. - Paris: OECD, 2009. – № 27. – С. 35–41.
9. Альбрехт Ізабела. Перспективи нетрадиційного газу в Європі. Позиції європейських країн та інституцій Європейського Союзу щодо політики видобутку нетрадиційного газу / Ізабела Альбрехт. – Київ, 2012. – 408 с.
10. Зінченко О. Паливно-енергетичний комплекс в Україні і країнах близького зарубіжжя: вихід з глухого кута / О. Зінченко // Урядовий кур'єр. – 2011. – № 57. – 27 березня. – С. 6–11.
11. Європа в цифрах – річник Євростата 2011-2012; переклад українською видавництва «К.І.С.». – К.: К.І.С., 2012. – 112 с.
12. Шлак О.Г. Нефть і нафтопродукти / О.Г. Шлак. – К.: Ясон-К. – 2011. – 370 с.
13. Земельний кодекс України: Кодекс України №2768-III від 25.10.2001 // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2002. – № 3-4. – Ст.27.
14. Берлінг О. Ю. Екологічні аспекти функціонування газотранспортної системи в межах використання її енергетичного потенціалу / О. Ю. Берлінг, М. С. Мальовачний // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2011. – № 712. – С. 73–78.
15. Енергетика та охорона навколишнього середовища у сучасному світі. – Суми: Сумський державний університет, 2012. – 55 с.
16. Council Directive 96/82/EC of 9 December 1996 on the control of major-accident hazards involving dangerous substances: European Union law // - [Electronic resource]. – Access: https://en.wikipedia.org/wiki/Directive_96/82/EC.
17. Act relating to petroleum activities: Norway Act 29 November 1996 No. 72 [Electronic resource]. – Access : <http://www.npd.no/en/Regulations/Acts/Petroleum-activities-act>.